

Araştırma Makalesi/Research Article

MODERNİTENİN ÇIĞLIĞI: NOSTALJİ

The Scream of Modernity: Nostalgia

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz EKEN

Çankırı Karatekin Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ekencengiz@gmail.com
Çankırı/TÜRKİYE

ORCID

Geliş Tarihi / Received Date: 17.12.2025
Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.02.2025
Yayın Tarihi / Published Date: 10.04.2026

Atf/Citation

Eken, Cengiz. "Modernitenin Çıığı: Nostalji". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 12/24 (Bahar 2026), 480-494.

10.28981/hikmet.1843522

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kör Hakem

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Benzerlik Taraması:

Bu makale turnitin programında taranmıştır.

Etik beyan:

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

ÖZ

17. yüzyılda İsviçreli askerlerin memleket hasretinden muzdarip olarak vazifelerini yapamayacak hâle gelmesi, bir hastalık olarak değerlendirilmiş, teşhis ve tedavi sürecinde "nostos" ve "algia" terkiminden oluşan nostalji, bir tıp terimi olarak kavramlaşmıştır. Bilişsel, duyuşsal nitelikleri olan nostalji, bireyin yaşadığı sosyal ortama ayak uyduramayı yabancılaşması ve emniyetli hâle getirilen, arındırılan, yüceltirilen maziye sığınmak olarak görmesi ya da yaşadığı ana taşıma çabası olarak tanımlanabilecek bir rahatsızlıktır. İlkel dönemlerden itibaren kutsalın himayesinde evindelik hissini muhafaza eden insanoğlu, modernleşme sürecinde yaşamın radikal bir şekilde değişmesi, dünyevileşmenin her alana nüfuz etmeye başlaması gibi sebeplerle değer yitimine uğramış, bir kısmı da yabancılaşarak maziye sığınmış ve nostaljikleşmiştir. Bu dönemde özellikle Avrupa'da nostalji kitleselleşmiştir. Tedavi süreçlerinin tüketilmesi üzerine bedensel bir rahatsızlık olmadığı anlaşılan nostalji, sanat yanında psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi farklı disiplinlerin çalışma konusu olmuş, teorisyenlerin farklı saiklerle yaptığı çalışmalar, kavramın sınırlarını genişletmiştir. Böylece nostaljinin farklı cephelerini yansıtan yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan kavramın bir edebî tema olarak incelenmesi için uygun olan Svetlana Boym'un çalışması gibi görünmektedir. Boym, nostaljiyi "algia" ve "nostos" kelimelerinden hareketle "düşünsel nostalji" ve "yeniden kurucu nostalji" şeklinde tasnif etmiştir. Bu çalışmada genel hatlarıyla nostalji kavramının niteliği verilerek Boym'un tasnifinden hareketle edebî metinlerde yer bulma gerekçesine dair bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nostalji, Düşünsel Nostalji, Yeniden Kurucu Nostalji, Yabancılaşma, Modernleşme.

ABSTRACT

In the 17th century, the fact that Swiss soldiers were unable to perform their duties due to homesickness was considered as a disease, and nostalgia, which consists of the composition of "nostos" and "algia" in the diagnosis and treatment process, was conceptualized as a medical term. Nostalgia, which has cognitive and affective qualities, is a disorder that can be defined as the alienation of the individual by not being able to keep up with the social environment in which he lives and seeing the past that has been secured, purified and glorified as a shelter or the effort to carry it to the moment he lives. Human beings, who have maintained the feeling of being at home under the auspices of the sacred since primitive times, have lost their value due to reasons such as the radical change in life in the modernization process and the penetration of secularization into every field, and some of them have become alienated and taken refuge in the past and have become nostalgic. In this period, nostalgia became massive, especially in Europe. Nostalgia, which is understood not to be a physical discomfort upon the consumption of treatment processes, has been the subject of study of different disciplines such as psychology, sociology and anthropology as well as art, and the studies of theorists with different motives have expanded the boundaries of the concept. Thus, new approaches reflecting different fronts of nostalgia have emerged. The most suitable for the study of the concept as a literary theme seems to be the work of Svetlana Boym. Boym classified nostalgia as "intellectual nostalgia" and "re-founding nostalgia" based on the words "algia" and "nostos". In this study, the nature of the concept of nostalgia was given in general terms and an evaluation was made about the reason for finding a place in literary texts based on Boym's classification.

Keywords: Nostalgia, Intellectual Nostalgia, Reconstructive Nostalgia, Alienation, Modernization.

*Mâzîyi unutmam o benim şehper-i bâlim
Mâzîyi unutmam o benim rehber-i hâlim
Mâzîyi unutmam o benim mürşid-i âtim
Mâzî o benim ma'kes-i esrâr-ı hayâtım!*
Abdülfevâh Rauf Efendi

Giriş

İnsanoğlu, tarih boyunca birçok kez, yoksulluk, savaş, hastalık, afet, kuraklık gibi nedenlerle evini/memleketini/vatanını terk etmek zorunda kalmış, kimi zaman da işgal, ihtilâl, devrim gibi hayatı altüst eden değişim dönemlerine tanık olmuştur. Bu nedenle birçok insan, yeni mekâna ya da şartlara uyum sağlayamamış, yabancılaşmış ve hâlden kaçarak maziye sığınmıştır. Bugünü şekillendirme, geleceği tasarlama misyonu olan mazinin sığınaklaşarak bu fonksiyonunu icra edememesi, bireyi yaşamın kıyasına itmiş, nostaljikleştirmiştir. Başka bir ifadeyle "*doğrudan doğruya bugüne bağlı bir geçmiş zaman(...)*" (Tanpınar, 2021, 55) düşüncesi inşa edemeyen ve maziye hapsolan bireyin yaşamla bağı iyice gevşemiştir. Barbara Cassin'in ifadesiyle "*nostalji ölümlülük hâlini seçmiş ve bu hâli bir yere sabit(lemiştir).*" (2018, 30). Bu nedenle nostalji ya da nostaljilik hâli her zaman yaşamın bir parçası olmuş, sanat yanında birçok disiplinin ilgisini çekmiştir.

Edebiyatın ezeli teması nostaljinin mahiyeti, ilgililerin kavramın farklı cephelerine yoğunlaşmaları nedeniyle henüz herkesin üzerinde ittifak edeceği bir netlikte ortaya konamamıştır. Bu çalışmada en azından bir cephesinin açıklığa kavuşmasına katkısı olur umuduyla nostalji, bir edebî tema olarak ele alınmış, "kavram", "yabancılaşma süreci ekseninde zemin" ve "mahiyet" olarak incelenmiş, ihtiyaç duyulan cepheleri, Türk edebiyatından alınan örneklerle aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1. Kavram Olarak Nostalji

17. yüzyılın ikinci yarısında Johannes Hofer'in uzak bölgelere konuşlandırılmış İsviçreli askerlerin vazifelerini yapmalarına engel olacak derecede vatan hasretinden muzdarip olmalarını hastalık olarak değerlendirip teşhis ve tedavi sürecinde kavramlaştırdığı "nostalji" terimi, "*nostos (eve dönüş) ve algia (özlem)*" (Boym, 2009, 14) teriminden oluşmuş ve ev/vatan özlemi olarak tanımlanmıştır. Başlangıçta sülük, afyon, Alplere seyahat gibi yöntemlerle iyileştirilecek bir bedensel rahatsızlık olarak görülen nostalji, 19. yüzyılın başlarında bir tür depresyon veya melankoli olarak değerlendirilmiş, 20. yüzyılda ise semptomları shell shock², şizofreni ve anksiyete gibi psikolojik sorunlarla ilişkilendirilmiştir. Bu dönemde psikanalistler, nostaljiklerin nevroitik olduğuna inanmışlar ve gerçeklikle doğrudan yüzleşmekten kaçındıklarını düşünmüşlerdir. 21. yüzyılda ise nostalji, değerli bir psikolojik kaynak hâline gelmiştir (Payne, 2025).

Zamanla ortaya çıkan yeni durumlar, tanımlamaların psikolojik, sosyolojik, antropolojik, sanatsal, siyasal mahiyet kazanmasına ve çeşitlenmesine sebep olmuştur. Bu nedenle günümüzde nostalji kavramını salt ev ya da vatan özlemiyle tanımlamak çok da olası görünmüyor. Literatür taraması yapıldığında ilgililerin kavrama farklı açılardan yaklaşması, kavramın duyuşsal ve bilişsel bir sürece işaret eden mahiyetinin tam anlamıyla deşifre edilememesi gibi sebeplerle nostaljinin ne olduğu hususunda ev, sıla, vatan, geçmiş özlemi gibi asgari müşterekler dışında

¹ Şahin ve Avan, 2025, s. 471.

² Savaş şoku.

fikir birliği sağlanamadığı görülecektir. Nostaljinin vatan hasreti, geçmiş özlemi gibi sezgisel kavramlarla sınırlanamayacağını belirten Cao, kavramı, modern bireylerin varoluşsal ikilemi ve uyum sorunuyla açıklamaya çalışmış (2024, 1), Starobinski ve Kemp, nostaljinin modern insanın belli bir yere kök salma, yaşanılan zamana uyum sağlama zarureti ile çocukluğa olan özlemi arasındaki çatışmadan doğduğunu belirtmiştir (Akt. Ögüt, 2020, 126). Steven T. Ostovich de benzer şekilde geçmişin yıkıntılarında “*bir dünya ve bir kimlik inşa*” edilmesiyle şekillendiğini ifade etmiştir (Akt. Wilson, 2014, 46). “*Kayıp bir yurdu, kayıp bir yuvayı, kayıp bir topluluğu, kayıp bir masumiyeti*” ve hatırlanmayan bir masumiyet veya mükemmellik olarak unutulmuş olanı temsil eden nostalji (Bryant, 2015, 155-156), geçmişin hâle taşınmasıyla yaşanılan zamanın getirdiklerini reddetmenin bir biçimi olmuş ve ideolojikleşmiştir (Wilson, 2014, 19). Yani kaybetme, yer değiştirme duygusu olan nostalji, “*insanın kendi fantazisiyle arasındaki aşk*” ilişkisine dönüşmüştür (Boym, 2009, 14). Neticede insanın yabancılaşarak “*artık ulaşamaz olanı arzulama(sı)*” (Ange - Berliner, 2015, 2), geçmişe sığınması şeklindeki değerlendirilmenin ağırlık kazandığı söylenebilir. Nostalji kavramı, bir edebî tema olarak düşünüldüğünde Hutcheon’ın yaşanan zamana uyum sağlayamayan bazı bireylerin unutmaya edimiyle ve arzusunun çarpıtılmasıyla netliğini kaybeden, olumsuzlukları silinen, uyumlu hâle getirilen geçmişi zihinde “*şimdiyle eşzamanlı olarak*” inşa ederek deneyimlemesi (2008, 216) şeklindeki tanımlaması isabetli görünmektedir.

Nostaljiklerin mazide kalan eve ya da vatana dönüşün imkânsızlığını aynı tavırla karşıladığı söylenemez. Kimisi geçmişteki eve/vatana kavuşmanın imkânsızlığının bilinciyle hatıralara sarılmış kimisi de onu tekrar inşa etmeye çalışarak bir hayalin peşine düşmüştür. Bu nedenle Svetlana Boym’un nostaljiklerin mazi algılarından hareketle oluşturduğu “*Düşünsel Nostalji*” ve “*Yeniden Kurucu Nostalji*” sınıflaması kabul görmeye başlamıştır. Maziye bakışları farklılık arz etse de hâle tutunamama gerekçeleri aynıdır. Bilindiği gibi Aydınlanma çağıyla birlikte ortaya çıkan yeni durumlar ya da hadiseler, insanların evindelik hissini, geleceğe dair umudunu kaybetmesine ve yabancılaşmasına neden olmuştur. Zygmunt Bauman, güzel günlerin geleceği inancının kaybedilmesini, Oscar Wilde’ın “*bolluk ülkesi*” olarak tarif ettiği ütopyanın mezara gömüldüğünü ve yeni bir düş kurulamadığı için sahip olunandan daha iyi bir yaşam hayal edilemediğini (2021, 11) belirten ifadeleriyle anlatır ve ütopyanın tükendiği yerde nostaljinin başladığını söyler. Bu görüş, Boym’un geleceğe dair iyimserliğin 1960’larda ortadan kalktığı (2009, 14) kanaatiyle örtüşür. Neticede modernleşme sürecinde nostalji kitleleşmiş, bir salgına dönüşmüştür.

2. Kitleleşen Nostaljiyi Hazırlayan Akışkan İlerleme

İnsanoğlu, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren yaşamı, din düşüncesi etrafında anlamlandırmaya başlamış, Bergson’un ifadesiyle bilimsiz, felsefesiz, sanatsız topluluklar yaşamlarını sürdürmüş ancak dinsiz bir topluma rastlanmamıştır (2004, 91). “*Ne kadar ilkel olursa olsun, dinsiz*” (Malinowski, 1990, 7) yani din düşüncesi olmayan bir kavmin varlığı tespit edilememiştir. Arkaik dünyada güçsüz ve sınırlı bir varlık olan insanın hayatın zorlu koşullarıyla baş etmesini sağlayan Tanrı inancıdır. Bu dönemde din, hayatın neredeyse yegâne belirleyicisi olmuştur (Eliade, 1994, 41). Yani ilkel toplumların sürekli mistisizm ve tapınma hâlinde olduğunu söylemek abes olmayacaktır (Malinowski, 1990, 13). Tanrıların himayesinde olma düşüncesi, insanoğlunun evindelik hissi geliştirmesini sağlamış ve ruh sağlığını korumasına yardım etmiştir. Bu durum tek Tanrılı dinlerin

yaşama dâhil edilmesiyle de devam etmiştir. İnsanoğlu, aşağı yukarı Aydınlanma Çağı'na kadar varlığını tehdit eden ne tür sıkıntıyla karşılaşırsa karşılaşsın bilhassa dinî öğretilerin kendine dayanma gücü veren tevekkül anlayışına sığınmış ve Tanrı'nın kendilerini kurtaracağına inanmıştır. Bu hususta İbranilerin aşağılanma ve yenilgilerle dolu tarihlerine katlanma düşüncesinin temelinde de Kral Mesih'in kurtarıcı olarak geleceğini ifade eden “*çok eski kozmogonik-kahramanlık mitos(u)*” (Eliade, 1994, 50) olması gibi örnekleri sıralamak mümkündür. Yani çağlar boyunca inanç, Tanrı'nın kulunu çaresiz bırakmayacağı düşüncesiyle ya da kadercilik anlayışıyla dünyanın bitip tükenmeyen sorunlarına katlanma gücü vererek toplumlara teskin eden en önemli güç olmuştur.

Hristiyanlığın insan tabiatını kısıtlayan uygulamaları, 15. yüzyıldan itibaren huzursuzluklara, itirazlara, sorgulamalara sebep olmaya başlamıştır. Nietzsche, insanın doğasına uygun davranmasına izin vermediği, toplumu sürüleştirdiği, ilk günahın müsebbibi olarak kodlamak suretiyle aklı itibarsızlaştırdığı gerekçeleriyle “*Hristiyanlığı hayata karşı aşırı düşmanlıkla suçla(mıştır).*” (Demir, 2024, 882). 15. yüzyıldan itibaren Orta Çağ zihniyetini şekillendiren dinî tahakkümden kurtulmak isteyen Avrupalının imdadına insana ve akla değer veren hümanizm öğretisi yetişmiştir. Artık Tanrı'nın hâkim olduğu, merkezde yer aldığı anlayış, yerini insan merkezli dünyaya bırakacaktır. Bu değişim sadece düşünsel bazda olmamış, pratiğe de yansımıştır. Dinin reforme edilmeye başlamasıyla Katolikliğin katı din düşüncesi yerini Protestan mezhebinin hoşgörülü yorumlarına bırakacaktır (Çüçen, 2006, 25-26). Neticede Pierre Valdo, John Wyclif, John Hus, Martin Luther gibi şahısların çabaları, itirazları din anlayışında değişimi getirirse de din ve Tanrı kavramının sorgulanmasına engel olamamıştır. Hristiyanlığın insanın yaşama sevincini örseleyen, kendi gerçeğini görmesine engel olan mahiyetinin nihilizmin kapısını araladığını belirten Nietzsche, “*Tanrı öldü*” ifadesiyle mevcut din anlayışının sürdürülemez olduğunu ilan etmiştir (Demir, 2024, 882). Aşkın bir Tanrı'yı kabullenemeyen Comte, Marks, Weber gibi düşünürler ise insan doğasıyla çeliştiği iddiasıyla din düşüncesini reddetmiştir. Comte'un pozitivizmi, aşkın/göksel değerlerin yerine kült hâline getirdiği aklı ikame etmiş (Korkmaz, 2006, 14), Marks, toplumu akıldan ve bilimden uzaklaştırdığı, sürüleştirdiği gerekçeleriyle dini afyona benzetmiş, Max Weber ise dünyanın kutsaldan arındığını belirterek büyü bozuldu demiştir (Şallı, 2017, 72).

Akılcılığın her alana nüfuz etmeye başlaması, bilimsel gelişmelerden Sanayi Devrimi'ne kadar birçok sahada o gün için hayal edilmesi güç yeniliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Söz konusu yenilikler ve insanlığı kurtaracak yegâne rehberin akılcılık olduğu düşüncesi, şüphesiz Hristiyanlıktan da kopuşları hızlandırmıştır. Gerek kilisenin insanı sürüleştiren, köleleştiren anlayışı gerekse de kilise tarafından muteber görülmemeyen aklın bir kült olarak ortaya çıkıp o zamana kadar tasavvur edilemeyecek değişimleri sağlaması, en azından muhakeme yeteneğini muhafaza eden birçok insanın gözetken, koruyan, seven kimi zaman da cezalandıran Tanrı'yı, kendini güvende hissetmesini sağlayan değerleri yitirmesine sebep olmuş, iradî bir varlık olarak tebarüz eden insanın eliyle süreklilik arz eden bir değişim, dönüşüm çağı başlamıştır. Modernleşme olarak adlandırılacak, yenilenmenin ve yeniliğin süreklilik kazandığı bu çağı, Marks, kadim önyargıları, kanaatleri tasfiye ederek ortaya çıkan yenilik ve ilerlemenin kökleşme imkânı bulamadan hükmünü kaybetmesini “[k]atı olan her şey buharlaşıp gidiyor, kutsal olan her şey dünyevileşiyor” (Berman, 1994, 35) şeklinde yorumlayacaktır. Marks'ın ifadelerinin en çarpıcı yanı herhâlde yeniliğin kökleşme fırsatı bulamadan değişime uğradığı vurgusudur.

Modernleşme kavşağında Tanrı'sını, kutsalını, değerlerini yitiren insan, yeni mabudu rasyonalitenin özgür, müreffeh yaşam vadinin gerçekleşmesini heyecanla beklemeye başlamıştır. Ne var ki Aydınlanma Çağı'nın şafağını kapitalist sistemin sisi bürümekte gecikmeyecek, Avrupalı sukutuhayale uğrayacaktır. Hayatın her alanında gelişmelere bağlı olarak kısmi iyileşmeler görülse de beklenen bir türlü gerçekleşmeyecektir. Yani insanı doğmadan, büyüden kurtaran Aydınlanma Çağı “*hayata anlam veren geleneksel, dinsel dünya görüşlerinin yerini doldurama[mış], [d]oğa üzerinde denetim kurmanın bedeli anlamın yitimi ol[muş], [a]raçsal akıl, özgürlüğü değil, bürokrasinin ‘demir kafesi’ni getir[miştir].*” (Koç, 2025, 181). Aydınlanmanın erken döneminde Rousseau ve Nietzsche gibi düşünürlerde daha iyi bir yaşam vaadiyle ortaya çıkan ilerleme/modernleşme düşüncesinin insanların beklentilerine cevap veremeyeceği kanaati oluşmuştur (Erkek, 2015, 208-209). Rousseau, “[k]odamanlar, zenginler, yüzyılın mutluları, Tanrı yok olduğunda rahatlayacaklardır; fakat ne var ki, bir öte dünyayı beklemek, halkı ve yoksulları teselli etmektedir.” (2013, 32) ifadeleriyle yeni çağın sermayeyi elinde bulunduran sınıfın çıkarlarına hizmet edeceğini sezmiş görünür. Bu öngörüye uygun olarak bir süre sonra akılcılığın hakikate ulaşma misyonu, faydalı olana tahvil edilmeye başlamış, eşitlik, özgürlük, adalet gibi kavramlar güçlü olanın çıkarlarına uygun olarak tanzim edilmiştir. Büyük umutlarla değerlerinden kopan insanoğlu, öncü romantiklerin ifadesiyle kendini kapitalist bir mahiyet arz eden burjuva modernitesinin içinde bulmuş ve zaman içinde “*zincire vurulmuş, kendine ve doğasına yabancılaşmış bir köle*” (Aksakal, 2022, 14) hâline gelmiştir. Yaşananların şaşkınlığı ve garabetiyle kendini bir girdabın içinde bulan insanlar, eski yaşamını, modernite öncesini özlemeye başlamış, huzursuz, mutsuz bir ruh hâline bürünmüştür. Şüphesiz modernleşme öncesi kayıp cennete dair birçok nostaljik mitos ortaya çıkaran bu duygudur (Berman, 1994, 27). Yani moderniteyle birlikte birçok insan hem kutsalını yitirmiş hem de metalaşmış bir yaşamın nesnesi olarak evindelik hissini kaybetmiş, yabancılaşmış ve artık döndürülemez olan geçmişin özlemiyle tutuşan bir nostaljiğe dönüşmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi'nin şekillendirdiği “[y]irminci yüzyıl tarihi(nin) *fütürist bir ütopya ile başla(dığı)mı, nostaljiyle sonlan(dığı)mı*” (Boym, 2009, 14) belirten Svetlana Boym, devrimlerden sonra hayatın radikal bir şekilde değiştiğini, birçok kimsenin uyum problemi yaşamaya başladığını ve neticede nostaljik patlamaların ya da nostalji salgınlarının ortaya çıktığını ifade etmiştir (2009, 17). Yani değişimin hızı nostaljiyi “*belirgin bir motif*” (Bora - Onaran, 2003, 236) hâline getirmiştir.

3. Kayıp Cennet Nostalji

İnsanlar, 20. yüzyıldan itibaren iyice belirginleşen, evrene, evrenin içindeki insanın yerine dair kanaatleri değiştiren keşifler; bilgiyi teknolojiye dönüştüren, yeni ortamlar yaratıp eskiyi yok eden, yaşamı saatin tutsağı yapan ve bu suretle hayatı mekanikleştiren sanayileşme; ekonomik koşulların değişmeye başlamasıyla kitleselleşme eğilimi gösteren demografik hareketlilikler neticesi eğitimleri, kültürleri, beklentileri farklı, birbirine yabancı insanları bir araya getiren kentleşme; toplumu kontrol altında tutmak isteyen ulus devletlerin tahakkümü; bireyi, kendine, emeğine yabancılaştıran kapitalist sistem; hayatları üzerinde söz sahibi olmak isteyen insanların itirazları gibi farklı cephelerden beslenen modern yaşamın girdabına ayak uydurmakta zorlanmış (Berman, 1994, 27-28). Svetlana Boym, mekanik saatin icadından önce savaş, afet, sefalet gibi birçok musibet olmasına rağmen zaman sıkıntısı diye bir sorunun yaşama dâhil edilmediğini, yani zaman mefhumunun hayati olmadığını belirtmektedir (2009, 33). Mekanik saat,

uzamla/mekânla ifade bulan ve böylece anı aşarak geçmişini de kucaklayan zaman algısını değiştirmiştir (Giddens, 2012, 23). Modernite var olanı ve yeniyi kök salmadan sürekli değişime tabi tutan cephesiyle mekânla bütünleşerek anlam kazanan zaman algısını da yok etmiş, kişiyi süreklilik duygusundan mahrum etmiştir. Oysa zamanı mekanikleştirerek “dün”, “bugün”, “yarın” şeklinde parçalamanın bilincin çalışma prensibine uygun olduğu söylenemez. Çünkü bugünün hazırlayıcısı olan dün, beklenti, amaç ya da netice olarak yarın iç içe geçmiş yapısıyla ruhsal bütünlüğü muhafaza eder. Tanpınar’ın “*Ne içindeyim zamanın, / Ne de büsbütün dışında; / Yekpare, geniş bir anın / Parçalanmaz akışında.*” (2022, 23) mısralarıyla zamanı bir bütün olarak görmesi, “*öznel olarak kişiye süreklilik duygusu sağlayan içsel bir benlik*” ifadesi olan nostaljik bir tavra (Wilson, 2014, 19) işaret ettiği kadar modernitenin mütehakkim yapısına itiraz olarak da okunabilir.

Modernleşmeyle birlikte birçok insan, kendine sunulan yeni yaşamın getirdiklerine uyum sağlayamamış, evindelik hissini kaybetmiştir. Oysa onlardan beklenen Baudelairevari bir tutum sergilemeleridir. 1848 Devrimi tesiriyle “[e]vet, yaşasın devrim! Diyorum; Yaşasın yıkım! Yaşasın azap! Yaşasın ölüm! Dediğim gibi. ... Hepimiz nasıl ki kemiklerimizde frengi besliyorsak, damarlarımızda da cumhuriyetçi bir ruh; demokratik ve zührevi bir iltihabımız var.” (Artun, 2021, 26) ifadeleriyle ihtilalci, bir birey olarak tarih sahnesine çıkan Baudelaire, "A une passante" adlı sonesinde sokaktan geçen ve bir daha göremeyeceğini bildiği kadına ilk ve aynı zamanda son bakışla aşk, şehvet, hüznün, ayrılık gibi duyguların hepsini birden hissederek hem modernitenin akışkan ruhunu sergileme imkânı bulur hem de modern yaşamın nasıl algılanması gerektiğini örnekler.

Sokak kulakları sağır edici gürültüsüyle dolduruyordu çevremi.
Uzun boylu, zarif, yaslar içinde, acılarıyla görkemli,
Bir kadın geçiyordu, bir eliyle gösterişli,
Hafiften kaldırarak işlemeli giysisini; (...)
Uzaklarda bir yerde! Çok geç! Belki de asla!
Nereye kaçıyorsun bilmiyorum, ne de sen biliyorsun neredeyim
Sen ki sevmiş olacağımı biliyordun (Akt. Benjamin, 2014, 139).

Şüphesiz modernitenin girdabına kapılan çoğu insan, Baudelaire gibi akıcı, uçucu, geçici olanla avunamamıştır. Birçok insan, bu süreçle birlikte aidiyet hissini kaybederek “kayıp cennet” olarak tahayyül edilen geçmişe sığınmaya, onu bugüne taşımaya başlamış ya da geçmişin külleri arasında kaybolup gitmiştir. Yani insanoğlunun ezeli hastalığı nostalji, modernleşmeyle birlikte salgına dönüşmüştür.

Doğal olarak insanlar, kısa süreli ayrılıklarda dahi evini, ailesini, arkadaşlarını ya da zaman zaman geçmişini, çocukluğunu özleyiyor. Peki o hâlde gelenekselleşen tanımları dikkate alarak ev, geçmiş, çocukluk özlemini nostalji olarak kabul etmek mümkün müdür? Şayet böyle bir kabulle hareket edilecek olursa herkesin nostaljik olduğu bir dünyada yaşıyoruz demektir. Bu durum da kavramın sıradan bir insani haslet olarak görülmesine neden olacaktır. Oysa nostaljinin temelinde uyumsuzluk, yabancılaşma gibi nedenlerle aidiyet hissini kaybolduğu hâlden kaçış ve geçmişe sığınma ya da geçmişini bugüne ikame etme eğilimi vardır. Yani insanoğlu tabiatı gereği gurbetteyse evini ya da zaman zaman geçmişini özler. Bu durumu doğası özleme dayanan nostalji ile ilişkilendirmemek gerekir. Nostalji, bireyin yaşadığı sosyal muhitin değerlerine uyum sağlayamayarak yabancılaşması, zihinde tadil edilerek yüceltilen, ulaşılamaz olan maziye umutsuzca sığınma ve maziye bugüne taşıma çabası etrafında şekillenen bilişsel ve duyuşsal mahiyeti olan

rahatsızlıktır. Kitleselel nostaljiyi hazırlayan tarihi zeminin verildiği kısımda da temas edildiği gibi 20. yüzyıl aydınını nostaljikliğe sürükleyen faktörlerin başında şüphesiz din duygusunun kaybedilmesi gelmektedir. Bu yoksunluğun insanın hâletiruhiyesinde yaratacağı etkiyi Tevfik Fikret, “İnanmak İhtiyacı” adlı şiirinde “*Bütün boşluk: Zemin boş, âsümân boş, kalb ü vicdan boş; / Tutunmak isterim, bir nokta yok piş i hasârımda.*” (2005, 219) mısralarıyla gayet çarpıcı bir şekilde ifade etmiştir. Ne var ki Fikret’te nostaljikliğin en önemli semptomu olan yabancılaşma ortaya çıkmasına rağmen bir sonraki aşama olan geçmişe sığınma, geçmişle yaşama hâli pek görülmez. Çünkü şair, bu sürecin sonunda “Haluk’un Amentüsü” adlı manzumeden de anlaşılacağı gibi tutunacak bir dal bulmuş görünür.

1789 Fransız Devrimi, 1917 Ekim Devrimi, Doğu Avrupa’daki Kadife Devrimler ve son olarak 2010’ların başında ortaya çıkan ve Arap Baharı olarak adlandırılan ayaklanmalar gibi toplumsal altüst oluşlara sebep olan değişimlerden sonra bölgesel, kimi zaman da küresel salgına dönüşen nostaljinin temelinde değer yitimine ya da uyumsuzluğa bağlı yabancılaşma vardır. Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* adlı romanında “[b]ütün hayatımca cezalıydım durmadan bir kafesin içinde dolaştım. (...) Sizinle aramızda bulunan bu demir parmaklıkların varlığını her an duydum.” (1996, 703) şeklinde verilen Selim’in kendini yaşadığı zamanın tutsağı hissetmesi ve yabancılaşması gibi. 20. yüzyılda din duygusunun hayatın dışına itilerek yerine ikame edilen akılcılığın getirdiği modernleşme sürecinde yaşam koşulları, insan hakları gibi alanlarda gerçekleşen kısmi iyileşmelerin beklentiyi karşılayamaması, bununla beraber sanayileşmenin ürünü ağır silahlarla kitleselel kıyımlara neden olan I. ve II. Dünya Savaşları, güzel günlerin geleceğine olan inancın yitirilmesine sebep olmuştur. Yani birey yaşadığı güçlükleri tevekkül hissiyle karşılamasını sağlayacak Tanrı’sını ve yerine ikame ettiği akılcılığın kendisine daha güzel bir yaşam sunacağı inancını yitirerek yabancılaşmıştır. Zygmunt Bauman, bu süreçte birçok insanın daha iyi bir dünya tahayyülünü yani ütopyasını ve bunun sonucunda yaşam enerjisini kaybettiğini düşünür (2021, 11). Din duygusunu kaybeden, hâlihazırdaki yaşamın getirdikleriyle de mutlu olamayan Cahit Sıtkı Tarancı’nın “Bugün Cuma” adlı şiirinde kutsalın kanatları altında şekillenen geçmişin sığınaklaştığı görülmektedir.

Bugün Cuma;
Büyükanne mi hatırlıyorum,
Dolayısıyla çocukluğumu. (...)
Yere düşen ekmek parçasını
Öpüp başıma götürdüğüm günler!
O zaman inandığım gibi,
Sahiden bir öbür dünya varsa eğer,
Orada da Cumaysa bugün, (...)
Dilerim duasında unutmasın beni;
Günahkâr olduğumu hatırlayarak (1994, 153).

Şair, bir taraftan bir daha asla yakalayamayacağı o mesut günleri özlemle yad eder bir taraftan da o günleri kuşatan ve kendisi için bugün hiçbir anlam taşımadığı anlaşılan değerlerden umutsuzca medet umar. Nostaljiklik hâli tam da bu olmalıdır. Yine şairin “Çocukluk” adlı şiirinde de “*Affan dedeye para saydım, / Sattı bana çocukluğumu.*” (1994, 163) ifadeleri nedensellik ilkesine dayalı gerçeklik yerine bir tarafını olağandışının şekillendirdiği dünyaya, yani her şeye kadir Tanrı’nın mührünü vurduğu, imkânsız olmayan bir yaşama hasret duyduğunu düşündürmektedir.

Yabancılaşmanın bir diğer önemli sebebi de özellikle geçiş dönemlerinde hayatın radikal bir şekilde değişmesi ve bireylerin bu duruma uyum sağlayamaması olarak görülmektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kıralık Konak* adlı romanında Tanzimat seneleri İstanbul'un³, II. Abdülhamit yılları Redingot⁴ devri olarak verilmiş ve bu devirler üzerinden yaşamın değişimi sunulmuştur. İstanbul devrinde yetişen, alışkanlıkları, hayata bakışı, giyimi bu devre uygun olarak şekillenen Naim Efendi'nin Redingot devri olarak adlandırılan hâldeki yaşama uyum sağlayamayarak yabancılaşması ve geçmişe sığınması örneklendirilmiştir. “*Naim Efendi'nin bütün hatıraları, bütün zevkleri, bütün muhabbetleri, kendisini güldüren ve ağlatan her şey mutlaka bundan kırk sene evveline aittir. Onu dinleyen ve onu yakından gören bir kimse zanneder ki, Naim Efendi yarım asırlık bir letarjiden [derin uykudan] henüz gözlerini açıyor ve şaşkın şaşkın etrafına bakıyor.*” (2018, 12). Yaşadığı devrin kendisine sunduklarına uyum sağlayamayarak yabancılaşan ve maziye sığınan Naim Efendi'yi nostaljik olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Ange ve Berliner'in nostaljiyi bireyin zamanın tekrarlanamaması nedeniyle artık ulaşılamayacak olana, yani yitirdiklerine özlem duyması olarak tanımlaması (2015, 2) *Kıralık Konak*'ın Naim Efendisinin trajedisine örtüşür. Hutcheon'a göre nostaljik kimse zamanında eksikliğini duyduğu ya da yaşayamadığı ne varsa idealize edilen geçmişle tamamlamaya çalışır. Bellekte yer alan ilgili hatıralar unutma ve arzusunun tesiriyle “*kıymetli anlar hâlinde biçimlendirilmektedir.*”. Nostalji düşlenen geçmiş bugüne taşırken bireyi de “*şimdiki zamandan sürgün eder.*”. Rahatsız edici ayrıntılar ayıklanarak, istenmeyene, beklenmeyene kapılar kapanarak kristalize edilen, yüceltilen ve bu suretle emniyetli hâle getirilen geçmiş, mevcut zamanın bir parçasıymış gibi zihinde tasarlanır (2008, 216). Naim Efendi'nin geçmişi arındırarak bugünün bir parçası hâline getirmesi gibi.

17. yüzyılda vatan hasretinden muzdarip olan İsviçreli askerlerin tedavi sürecinde kavramlaştırılarak tıbbi rahatsızlık olarak kabul edilen (Boym, 2009, 25-27; Cross, 2018, 14; Ange - Berliner, 2015, 2; Cao, 2024, 1-2) nostaljinin hastalık olup olmadığı hususu günümüzde dahi tam olarak netleşmemiştir. Nostalji, “*artık modern bireylerin varoluşsal ikilemlerini ve uyum mekanizmalarını kapsıyor ve bu durum nostalji teorisinin kapsamını ve derinliğini önemli ölçüde genişletiyor.*” (Cao, 2024, 1). Günümüzde bazı teorisyenler kavramı, psikolojik rahatsızlıklarla ilişkilendirirken “[p]ek çok akademisyen (de) nostaljiyi vatan hasreti ve geçmişe duyulan özleme dayalı bir duygu olarak tanımlamaktadır.” (Cao, 2024, 2). İster rahatsızlık isterse de bir duygu olarak kabul edilsin, Rethmann'ın ifadesiyle nostalji, bireyin geleceğe yönelik zamansallıkla ilişkisini sorunlu hâle getirir. Çünkü bugünü alt etme eğiliminde olan bir geçmişin izini süren birey, gelecek tasarımı da yapamayacaktır (2015, 207). Oktay Rifat'ın “Yazı Şehirde Geçirenler” başlıklı şiirinde de geçmiş, her şeyine nüfuz ettiği bugünü alt etmiş ve şairin gelecek tasarımını engellemiş görünmektedir. Bu durum belki de şairin “*kaybolan çocukluk masumiyetinin yasını tutma(sını)*” (Nadkarni - Shevchenko, 2015, s. 68) temsil etmektedir.

Çocukluğumdaki sokaklar geçiyor yoldan
Sefertaslı arka çantalı
Mektepten dönmemi bekliyorum
Deminden beri kahvede (Oktay Rifat, 2014, 72).

³ Tanzimat Döneminde moda olan ceket.

⁴ II. Abdülhamit Döneminde moda olan ceket.

Günümüzde dahi mahiyeti tam olarak kavranamayan, sınırları çizilemeyen nostaljiyle ilgili birbiriyle örtüşmeyen tanımların yapılması şaşırtıcı değildir. Genel olarak bugünü sabote ederek bireyi yaşamın kıyasına ittiği kabul görse de bazı teorisyenler nostaljinin iyileştirici yönlerine de dikkat çekmektedir (Cao, 2024, 2; Wilson, 2014, 25-26). Bu fikir ayrılıkları kavramın tam olarak sınırlarının çizilememesinden ve kavramla ilgilenen bilim dallarının farklı saiklerle hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Benzer durumu Svetlana Boym, Janelle Wilson, Batcho ve Holbrook, Baker ve Kennedy gibi teorisyenlerin tasnif denemelerinde de (Çil, 2023, 48-66) görmek mümkündür. Söz konusu tasnifler teorisyenlerin ilgi alanlarına göre şekillendiği için kavramın farklı cephelerini yansıtmıştır. Kavramı bir edebî tema olarak değerlendirmek için en uygun olanı Svetlana Boym'un çalışması gibi görünmektedir. Boym, nostaljiyi "Düşünsel Nostalji" ve "Yeniden Kurucu Nostalji" şeklinde tasnif etmiştir. Bilindiği gibi nostalji, "nostos" (ev/vatan) ve "algia" (özlem) kavram çiftinden oluşmuş ve ev/sıla/yurt özlemi olarak ifade edilmiştir. Boym, "algia" (özlem) üzerinden "Düşünsel Nostalji", "nostos" (ev/vatan) etrafında da "Yeniden Kurucu Nostalji" ayrımına giderek kavramı açıklamaya çalışmıştır.

3.1. Geçmişin Peşinde "Algia"

Düşünsel nostaljide "algia"ya yani özlemin kendisine odaklanılır. "[İ]ştityakla, ironikçe, çaresizce" (Boym, 2009, 20) eve dönüş ertelenir ya da daha doğru bir ifadeyle eve dönüşün imkânsızlığı bilinir. Modernitenin çelişkileriyle yüzleşilerek özlem ve aidiyetin çiftdeğerliliği üzerinde durulur. Eve dönüşten ziyade geçmiş özlemini deneyimleme üzerine inşa edilen düşünsel nostalji, aynı anda birden çok mekânı ve farklı zamanları hatırlamanın/hayal etmenin yollarını arar. Düşünsel nostaljiyi melankolikler için basit bir bahaneden ziyade etik ve yaratıcı bir meydan okuma olarak gören Boym, bu nostaljinin ulusal ve bireysel hafızayı ifade ettiğini ve "bunu tanımlamayan kolektif çerçevelerden oluşan toplumsal hafıza arasında ayrım yapma olanağı" sunduğunu belirtir (2009, 20). Düşünsel nostaljiden muzdarip olan birey, daha çok geçmişin yıkık dökük harabeleri arasına sıkışmıştır. Bu durum bilişsel ve duyuşsal olarak bugünün şekillendirdiği benliğin beklentisizce, umutsuzca ama bilinçli bir şekilde geçmişin acı, tatlı hatıralarıyla karşı karşıya kalması olarak da değerlendirilebilir. Yabancılaşan, aidiyet hissini kaybeden bireyin hüznün sisiyle karanan anı, yerini unutmaya ediminin yardımıyla kristalize edilen geçmişin aydınlığına bırakır. Geçmiş sığınaklaşır, mutluluğun, huzurun temsili hâline gelir en azından bir süreliğine. Ahmet Haşim'in "Hilâl-i Semen" adlı şiirinde yaşanan zamanın melâl yüklü karanlık atmosferinin çocukluk günlerine dönüşle aydınlanması gibi.

Daha pek yavru, pek küçükken ben,
Büyük annem tutardı alnımdan,
'— Bana bak, böyle dilberim!' derdi.
Sonra mâh-ı nev-incilâya bakar,
Leb-i mağmûmu bir bükâ saklar,
Bir hitâb-ı semâyı dinlerdi.
Ey hayatımda her doğan derdi
Kalbeden bir ziyâ-yı hissîye,
Bu duasıydı eski bir ruhun
Sis ve zulmette gizli âtiye (Ahmet Haşim, 1985, 58).

Bu tür nostaljikler, geçmişe dönüşün imkânsızlığının bilincindedir. Zamanın mührüyle silikleşen ve zihnin restorasyonu ile masumiyetin timsali olan hatıralarda yaşamayı tercih ederler. Bu nedenle olmalı Ahmet Hamdi Tanpınar,

“Zaman Kırıntıları” adlı şiirde “*Akşamın tek bir ağaç gibi / Dal budak saldığı sular / Çocukluk rüyalarının bahçesi! / Sakın kimse el sürmesin dallara, / Yapraklar, meyvalar olduğu gibi kalsın / Benim uyum boyunca!*” (2022, 75) mısralarından anlaşılacağı gibi masumiyetin temsili olan çocukluk rüyasından uyanmak istemez. Çünkü bu tür nostaljikler bilir ki eve/çocukluğa dönüş mümkün değildir, orayı deneyimlemenin tek koşulu hatıraları muhafaza etmekten geçer. Hafıza kesitleri kullanılarak mekânın zamansallaştığı düşünsel nostaljide özlem ile eleştirel düşünce kimi zaman ironikçe birleşerek “*yadırgama ve mesafe hissine gark olmuş nostaljikleri kendi hikâyelerini anlatmaya teşvik eder.*” (Öğüt, 2020, 130). Benzer şekilde Ziya Osman Saba da “Geçen Zaman” adlı şiirde hatıralarında yaşayan ve şairi anın kasvetli atmosferinden sıyrarak aydınlığa, masumiyete taşıyan çocukluğu kaybetme endişesi yaşamaktadır. Sanki olası kayıp, şairin yaşama sevincine kastedecektir. Şair “*Yalnız hatırlamak, hatırlamak istiyorum*” mısrasıyla eve/çocukluğa dönüşten ziyade çocukluğu temsil eden hatıralar arasında yaşamak istediğini açıkça ortaya koymuştur.

Hiç olmazsa unutmamak isterdim! (...)
İlk şiirim, ilk arkadaşım, ilk sevgim...
Doğduğum ev! Rahatlayacak içim, duysam
Bir tek kapının sesini.
Arıyorum aklımda bir ninni bestesini...
Böyle uzaklaşmayın benden, yaşadığım günler!
Güneş! Getir bir bayram sabahını.
Açılın, açılın tekrar
Çocuk dizlerimdeki yaralar.
Hepiniz benimsiniz:
Mektebim, sınıflarım, oturduğum sıralar...
Yalnız hatırlamak, hatırlamak istiyorum (2014, 17).

Düşünsel nostaljide “nostosa/eve” dönüşün imkânsızlığının bilincinde olan muzdaripler, kimi zaman bölük pörçük kesitleri yansıyan geçmişin harabelerini kimi zaman da zihnin restorasyonu ile arındırılmış, yüceleştirilmiş hatıraları deneyimler. Her ne kadar “nostos”u yani kayıp evi vadetmese de düşünsel nostalji, kişiyi yaşanan andan ve bu suretle gelecek tasarımı yapmaktan uzaklaştırdığı gerekçesiyle rahatsızlık olarak görülmüştür. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Mahur Beste* adlı romanının nostaljiği olarak tebarüz eden Behçet Bey’in geçmişi hâle taşıyarak yaşamdan koptuğu gerekçesiyle “[s]izin için hâl, hatırlama anınızdan ibaret. Gerisi için tam bir kayıtsızlık içindeyiz.” (2007, 198) şeklinde eleştirilmesi bu nedenle olmalıdır. *Aydaki Kadın* adlı romandaki Hayrettin Paşa da ikbal devrinden sonra çevreyle iletişimi asgari düzeye çeker ve mazide yaşamaya başlar. Selim, dedesinin bu hâlini “[y]alnız büyükbabam rüyalarını söylemezdi. Çünkü büyükbabam geçmiş zamandı. Geçmiş zaman rüya görmez, sadece hatırlar.” (Tanpınar, 2021, 15) şeklinde açıklar.

Düşünsel nostaljikler, kimi zaman da maziye hâle taşımak için geçmişin temsili olarak gördükleri nesnelere yaşamlarının bir parçası hâline getirmeye başlarlar. Başka bir ifadeyle geçmişlerinin bir parçası olan eşyaları muhafaza ederek geçmişini deneyimlemeyi süreklileştirmeye çalışırlar. *Huzur* adlı romanda Nuran’ın dayısı Tefvik Bey’in babasından kalan eşyaları muhafaza etmesi (Tanpınar, 2010, 152-153), *Mahur Beste*’de Behçet Bey’in geçmişi yaşamak için eski eşyalardan kopmaması (Tanpınar, 2007, 15-17) ya da *Mai ve Siyah*’ın romantik kahramanı Ahmet Cemil’in uğradığı yenilgiler neticesi mazinin temsili olarak algılamaya başladığı Süleymaniye’deki evine sığınması (Uşaklıgil, 2020,

239-240) gibi örnekler de geçmişini bugüne taşıma, bugünde yaşama arzusuyla açıklanabilir.

3.2. Muhafazakârlığın Kavşağı “Nostos”

Modernleşme düşüncesinin açarı hâline gelen ilerleme fikrinin fragmanları, yani Marks’ın tarih felsefesinde belirttiği gibi ekonomik ilişkileri yönlendirenlerin din, hukuk, siyaset, sanat gibi üst yapı unsurlarını belirleyenlerin (Plehanov ve Freville, 1974, 35) zihniyetinin yansımaları, müreffeh, özgür, saygın bir hayat beklentisinin karşılanamayacağını göstermiş ve hayal kırıklığına sebep olmuştur. Bu durum yitirilen, özlenen geçmişini ihya etmeye çalışan muhafazakârların referans noktası olmuştur. Muhafazakâr bir eğilim olarak şekillenen yeniden kurucu nostalji “nostosu/evi/vatanı” merkeze alır ve geri dönüşün imkânsızlığını dikkate almadan kaybedilen evi yeniden inşa etmeye, yani zamanı mekansallaştırmaya çalışır. Aynı zamanda kendisini nostalji olarak değil hakikat olarak görme eğilimindedir (Boym, 2009, 20). Daha iyi bir yaşamın mümkün olduğu vaadiyle şekillenen modernleşmeyle birlikte ilerleme ve yenileşme faaliyetlerinin baş döndürücü hızı, Milan Kundera’nın deyişleriyle çağın “*hız İblisine teslim olması*” (1996, 128), akılcılığın kutsalın yerini almaya başlaması gibi nedenlerle geçmişin itibar kaybetmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu durum gelenekten kopma, köksüzleşme endişesi yaşayanların yani muhafazakârların nostaljik duyarlılıkla geri döndürülemez olan geçmişini arındırarak, kristalize ederek, yüceleştirerek toplumsal hafızayı canlandırma teşebbüsüne girmelerine neden olmuştur. Özellikle ulus devletlerin inşa sürecinde başarılı, şanlı bir mazi yaratmak amacıyla kolektif hafızaya revizyonist tutumla yaklaşıldığı görülmektedir. Revize edilmiş geçmişin duygusal atmosferinin büyümesine kapılan insanlar, kendilerine sunulan yenilenmiş maziye yönelik eleştirel bir tutum sergileyememiştir. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, *Geleneğin İcadı* adlı çalışmada geçmişe dönük revizyonist yaklaşımların toplumsal birliği tesis etmek, otoriteyi meşrulaştırmak, toplumsallaşmayı sağlayacak inanç, değer yargısı ve davranış biçimlerini aşılama amaçlarına yönelik olduğunu belirtmektedir (2006, 12). Bu anlamda Svetlana Boym’un 19. yüzyılda İsviçre’nin devletleşme sürecinde yerel ezgilerin milliyetçi söyleme uygun olacak şekilde yenilenmesi örneği çarpıcıdır. “*On dokuzuncu yüzyılda federal devletin kurulmasıyla çakışan İsviçre milliyetçiliğinin gelişimiyle birlikte, yerel şarkılar, köylü ezgilerini bayağı bulan ve bunların yeterince yurtsever olmadığını düşünen öğretmenler tarafından yeniden yazıldı.*” (2009, 42). Bu nedenle yeniden kurucu nostalji, her ne kadar köklere dönüşü imlese de manipülatiftir ya da Boym’un ifadesiyle komploya dayanır (2009, 20). Dünya edebiyatı tetkik edildiği zaman milliyetçi ya da muhafazakâr söylemle vücut bulmuş eserlerin en azından bir kısmının bu türden manipülatif içeriklere sahip olduğu görülecektir. Türk edebiyatı, dünyanın en eski medeniyetlerinden birinin verimi olduğu için milletleşme süreci tesis edecek bir mazi yaratmak zorunda kalmamıştır. Yani Türk edebiyatında milletleşmeyi sağlayacak ortak bir geçmiş yaratmak gibi yeniden kurucu nostaljinin manipülatif karakterini ya da komplocu cephesini yansıtan bir örneğe rastlanmamıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Türk modernleşmesinin ironik bir değerlendirmesi olarak okunabilecek *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanında Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nü köklü bir maziye dayandırmak için Hayri İrdal’ın “*belki enstitümüz kadar büyük bir icat*” olarak değerlendirdiği “*saatçilerin pîri Şeyh Ahmet Zamanî*” (2008, 8) adlı bir karakter uydurulmasıyla örneklendirilebilirdi. Bahsi geçen eser, modernleşme sürecindeki çarpıklıklara ve bunları meşrulaştırma gayretlerine yönelik ironik bir eleştiridir. Bu nedenle Saatleri Ayarlama Enstitüsü adlı kurumun köklü bir mazinin ürünü olduğu aldatmasını

pekiştirmek için uydurulan Ahmet Zamanî adlı bir karakterin icadı, yeniden kurucu nostaljinin manipülatif, komplocu cephesiyle ilişkilendirilemez. Türk milletinin kolektif hafızası, zaten birliği, beraberliği sağlayacak başarı, sevinç ve kederde ortaklığa dayanan bir maziye dayanır. I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele gibi zor koşullarda varlık yokluk imtihanı veren Türk milletine mazisini hatırlatmak suretiyle yaşam enerjisi vermeyi amaçlayan milli romantik bir duyuşla yaratılan eserler, icat edilmiş bir maziden ziyade yer yer revize edilmiş bir geçmiş anlatısına sahiptir. Bu gibi eserlerde “geçmiş, genellikle, bir ‘altın çağ mitosu’” (Beriş, 2010, 56) hâline gelerek umutsuzluğu, korkuyu giderecek mahiyette tasarlanır. Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp, Mehmet Akif, Yahya Kemal, Ömer Seyfettin gibi şahsiyetlerin eserleri incelendiğinde İsviçreli öğretmenlerin bir ulus yaratmak için halk ezgilerini milliyetçi bir söylemle yeniden düzenlemeleri gibi bir çabaya gerek kalmadan doğrudan mazinin gösterimi olarak şekillenen kolektif hafızaya müracaat ettikleri ve buradan aldıkları ilhamla gelecek tasavvuru oluşturdukları görülecektir. Ömer Seyfettin, "Mazi İhya mı Edilir? İade mi" başlıklı yazısında “milliyetperverler bu maziye yalnızca ‘ihya etmek’ emelini güderler. Maziye iade etmek; onu ‘fiil’ hâlinde yaratmak; ‘ihya etmek’ ‘hatıra’ hâlinde yaşatmaktır. Birincisi irticâ, ikincisi hamiyettir. Birincisi milletimizi, milliyetimizi mahv... ikincisi ilâ eder.” (2018, 514) ifadeleriyle bir milletin varlığını koruması, yükselmesi için maziye müracaatın önemine değinir. Millî Edebiyat akımı içerisinde şekillenen eserler incelendiğinde mazinin gelecek tasarımının vazgeçilmez bir parçası hâline geldiği görülecektir. “Kökü mazide olan atiyim.” diyen Yahya Kemal’in 1919 yılında *Şair Nedim* mecmuasında yayımlanan “Akıncı” (Cunbur, 1994, 93) şiirinde “biz” öznesiyle konuşarak kolektif hafızayı canlandırmaya çalışması ve biz dün başardık, bugün de başarabiliriz mesajı vermesi de ulusal birliği güçlendirmeye yöneliktir.

Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik /
Haykırdı, ak tolgalı beylerbeyi "İlerle!"
Bir yaz günü geçtik Tuna'dan kafilelerle (Beyatlı, 1974, 22).

Mehmet Akif’in, Yahya Kemal’in şiirlerinde mazinin somutlaşmış hâli Süleymaniye Camii’ni yüzyıllar ötesinden bugünü aydınlatan ve insanlara umut, gurur, güven hissi telkin eden bir atmosfer içinde vermeleri örneğinde olduğu gibi Türk edebiyatında geçmişte kalan ve geri döndürülemez olan evin yeniden inşası ya da ihyası için yeniden kurucu nostaljinin revizyonist yaklaşımıyla tarihî mekânlardan müteşekkil bir atmosfer oluşturularak bitap düşmüş millete yeni bir ruh, yeni bir ülkü vermeye yönelik eserlerin sayısı oldukça kabarıktır. Şüphesiz bu türden mekânlar ruhsal bütünlük sağlayarak insana evindelik hissi verir ve toplumu sağaltır.

Sonuç

Nostos (eve dönüş) ve algia (özlem) terkibinden oluşan ve önceleri ev/vatan özlemi olarak ifade edilen nostalji, mekân değişikliği ya da toplumsal yaşamın radikal bir şekilde değişmesiyle yeni ortama uyum sağlayamamaya yabancılaşan bireylerin hâl ile ilişkilerini asgari düzeye indirerek unutmaya ediminin yardımıyla arındırılan, yüceleştirilen geçmişe sığınması ya da geçmişte yaşaması olarak düşünülebilir. Çok Tanrılı dinlerin ve büyüün hâkim olduğu arkaik safhadan tek Tanrılı dinlerin egemen olduğu döneme geçiş sürecinde büyüü kaybeden ama muktedir bir Tanrı’nın himayesinde ruh sağlığını muhafaza eden insanoğlu, akılcılığın kültleşmesi neticesi Tanrı’sını da kaybederek âdeta her şeyin mümkün

olduğu dünyadan sürgün edilmiştir. Kültleşen akılcılığın daha iyi bir yaşam vaadi gerçekleşmeyince de umudunu kaybederek gelecek tasarımı yapamaz hâle gelmiş, yabancılaşmış, geçmişi özlemeye, geçmişte yaşamaya başlamış, nostaljikleşmiştir. Başlangıçta fiziki bir rahatsızlık olduğu düşünülen nostalji, modernleşme süresinde en azından Avrupa’da salgına dönüşmüş ve sanat yanında psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi bilim dallarının ilgi odağı olarak birçok çalışmaya konu olmuş ve bu durum da kavramın mahiyetini genişletmiştir.

Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği* adlı çalışmasında nostalji kavramını “düşünsel nostalji” ve “yeniden kurucu nostalji” şeklinde tasnif etmiştir. Boym’un sınıflandırması, kavramın bir edebî tema olarak ele alınması hususunda da elverişli görünmektedir. Düşünsel nostalji, zamanı geri döndürmenin imkânsızlığının bilinciyle kayıp evi/vatanı aramaktan ziyade “algiaya/özleme” odaklanır. Düşünsel nostalji muzdaripleri yaşanan zamana, topluma yabancılaşmış bireylerdir. Mazinin farklı zamanlarını hatırlamanın, deneyimlemenin yollarını ararlar. Yani çaresizce, ironikçe maziye sığınır ya da maziye anın parçası hâline getirmeye çalışırlar. Yeniden kurucu nostalji ise “nostosa/eve/vatana” odaklanır. Kaybedilen evin tekrar inşa edilebileceğini vadeder. Özellikle toplumsal yaşamda meydana gelen radikal değişimlerden sonra ortaya çıkar. Söz konusu değişim sürecine uyum sağlayamayan insanlar, arındırarak masumiyetin timsali hâline getirdiği maziye canlandırmaya çalışırlar. Bu nedenle yeniden kurucu nostalji manipülatiftir. Yeniden kurucu nostaljinin kayıp ev/vatan vaadi de bu tür nostaljikler tarafından hakikat olarak görülür.

Kaynakça

- Ahmet Haşim. *Bütün Şiirleri*. haz. Asım Bezirci. İstanbul: Can Yayınları, 1985.
- Aksakal, Hakan. *Huzursuz Modernite Avrupa Entelektüel Tarihi Üzerine Makaleler*. İstanbul: Beyoğlu Kitap, 2022.
- Angé, Olivia - Berliner, David. (2015). “Introduction: Anthropology of Nostalgia - Anthropology as Nostalgia”. *Antropology as Nostalgia*. ed. Angé, Olivia - Berliner, David. 1-15. New York/Oxford: Berghahn, 2015.
- Artun, Ali. *Modernizm Kavramı ve Türkiye’de Modernist Sanatın Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Atay, Oğuz. *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Bauman, Zygmunt. *Retrotopya*. çev. Ali Karatay. İstanbul: Sel Yayınları, 2021.
- Benjamin, Walter. *Pasajlar*. çev. Ahmet Cemal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Bergson, Henri. *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*. çev. M. Mukadder Yakupoğlu. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2004.
- Beriş, Hamit Emrah. “Nostalji, Muhafazakârlık ve Türkiye”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 7/25-26 (2010), 47-74.
- Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Beyatlı, Yahya Kemal. *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, 1974.

- Bora, Tanıl - Onaran, Burak. "Nostalji ve Muhafazakârlık: 'Mazi Cenneti'". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce / Muhafazakârlık C. 5.* ed. Ahmet Çiğdem. 234-260. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.
- Boym, Svetlana. *Nostaljinin Geleceği.* çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Bryant, Rebecca. "Nostalgia and The Discovery of Loss: Essentializing the Turkish Cypriot Past". *Antropology as Nostalgia.* ed. Angé, Olivia - Berliner, David. 155-177. New York/Oxford: Berghahn, 2015.
- Cao, Shurong. "Emotion and Cognition: on The Cognitive Processing Model of Nostalgia". *Front Psychol* 15 (2024), 1-7. doi: 10.3389/fpsyg.2024.1440536.
- Cassin, Barbara. *Nostalji: İnsan Ne Zaman Evindedir? Odysseus, Aeneas, Arendt.* çev. Seçil Kıvrak. İstanbul: Kolektif Kitap, 2018.
- Cross, Gary. *Tüketilen Nostalji / Hızlı Kapitalizm Çağında Hatıralar.* İstanbul: The Kitap İletişim Medya, 2018.
- Cunbur, Müjgân. "Yahya Kemal Bibliyografyası". *Doğumunun Yüzüncü Yılında Yahya Kemal Beyatlı.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994.
- Çil, Tanyu Yağmur. *Nostalji - Edebiyatta Nostalji Kavramı.* İstanbul: Vadi Yayınları, 2023.
- Çüçen, A. Kadir. "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi". *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 125 (2006), 25-34.
- Demir, Songül. "Hangi Tanrı Öldü? Nietzsche'nin Perspektifinden Tanrı Meselesi". *Eskiye* 54 (2024), 873-894.
- Eliade, Mircea. *Ebedi Dönüş Miti.* çev. Ümit Altuğ. Ankara: İmge Yayınları, 1994.
- Erkek, Fatma. "Uygarlık Eleştirisi ve Toplumun Temeline Dair İki Görüş: Rousseau ve Nietzsche". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 19 (2015), 195-212.
- Giddens, Aanthony. *Modernliğin Sonuçları.* çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Hobsbawm, Eric - Ranger, Terence (2006). *Geleneğin İcadı.* çev. Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.
- Hutcheon, Linda. "İroni, Nostalji ve Postmodern". çev. Begüm Kovulmaz. *Cogito (İroni Sayısı)* 57 (2008), 211-230.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Kiralık Konak.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Koç, Turgay. "Yabancılaşma ve Kendinden Geçme: Alternatif Kavram Önerisi". *Kültür Araştırmaları Dergisi* 26 (2025), 174-194.
- Korkmaz, Ramazan. "Tanzimat Edebiyatının Arka Plan Kültürü". *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000).* ed. Ramazan Korkmaz. 13-40. Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2006.
- Kundera, Milan. *Yavaşlık.* İstanbul: Can Yayınları, 1996.
- Malinowski, Bronislaw. *Büyük, Bilim ve Din.* İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1990.

- Nadkarni, Maya - Shevchenko, Olga. "The Politics of Nostalgia in The Aftermath of Socialism's Collapse: A Case for Comparative Analysis". *Antropology as Nostalgia*. ed. Angé, Olivia - Berliner, David. 61-95. New York/Oxford: Berghahn, 2015.
- Oktay Rifat. *Bütün Şiirleri I*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Öğüt, Ayşe Nur. "Tanpınar'da Nostalji ve Eve Dönüş". *Monograf 14* (2020), 125-153.
- Ömer Seyfettin. *Bütün Nesirleri (Fıkralar, Makaleler, Mektuplar ve Çeviriler)*. haz. Nâzım Hikmet Polat. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Payne, Laura. "Nostalgia". *Encyclopedia Britannica*. Erişim 16 Nisan 2025, <https://www.britannica.com/science/nostalgia>.
- Plehanov, V. Georgi - Freville, Jean. *Sosyalist Gözle Sanat ve Toplum*. çev. Asım Bezirci. İstanbul: May Yayınları, 1974.
- Rethmann, Petra. "Wither Left-Wing Nostalgia". *Antropology as Nostalgia*. ed. Angé, Olivia - Berliner, David. 198-212. New York/Oxford: Berghahn, 2015.
- Rousseau, Jean-Jacques. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. çev. Rasih Nuri İleri. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Saba, Ziya Osman. *Cümlemiz, Bütün Şiirleri*. İstanbul: Can Yayınları, 2014.
- Şahin, Oğuzhan - Avan, Behzat. "Balkanlar'ın Kaotik Ortamında Millî Bir Arif/Aydın Tipi Arayışı: Abdülfettah Rauf'un Şiirlerini Millî Romantizm Açısından Okuma Denemesi". *Abdülfettah Rauf: Şair, Şuur ve Şiir*. ed. Sevba Abdula, Ertuğrul Karakuş, Elif R. Nazim. 471-506. Makedonsko Kosovska Brigada: İdefe Yayınları, 2025.
- Şallı, Ayşe. "Modernlik, Gelenek ve Din İlişkisi: Bir Modernleşme Kuramı Eleştirisi". *Kırkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi 2/4* (2017), 55-82.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Aydaki Kadın*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Mahur Beste*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- Tarancı, Cahit Sıtkı. *Otuz Beş Yaş / Bütün Şiirleri*. haz. Asım Bezirci. İstanbul: Can Yayınları, 1994.
- Tevfik Fikret. *Rübâb-ı Şikeste*. haz. Abdullah Uçman. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005.
- Uşaklıgil, Halit Ziya. *Mai ve Siyah*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Wilson, Janelle L. *Nostalgia: Sanctuary of Meaning*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Publishing, 2014.